

מירוצ מכשולים

דבורה הכהן

אביבה חלמיש, במירוצ כפול נגד הזמן: מדיניות העלייה
הציונית בשנות השלושים, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 2006, 539
עמודים.

התקופה שבה דן במירוצ כפול נגד הזמן היא אחת התקופות הסוערות ביותר בתולדות היישוב היהודי בארץ ישראל ורצופה תהפוכות בקהילות ישראל באירופה. שלטון המנדט החל בתקווה לפתיחת עידן חדש בבניין הבית הלאומי בארץ ישראל לאחר הצהרת בלפור, והציפיות הרקיעו שחקים. עד מהרה התברר שהמציאות מסובכת ורבת מכשולים יותר ממה שיכלו לצפות. העשור השני לשלטון המנדט הבריטי, שבו עוסק ספרה של חלמיש, החל בצלם של מאורעות תרפ"ט, שהעמידו את הקונפליקט עם הערבים במרכז סדר היום, וכפי שהתברר מאוחר יותר הוא ליווה את היישוב היהודי כל שנות השלושים, והשפעתו על הבריטים הייתה קריטית. המחקר שלפנינו מתרכז בעלייה ומשקף את ההתפתחויות והתמורות שהתחוללו בשני הצירים המרכזיים שהוזכרו: בקונפליקט עם הערבים ובעמדתה של ממשלת המנדט, שמשקלה היה דומיננטי בכל מה שאירע בעשור זה. באותה עת התחולל שינוי גם במפה הפוליטית ביישוב, כאשר תנועת העבודה, ובראשה מפא"י, הייתה לכוח הדומיננטי בהנהגת היישוב שהשפעתו הממושכת הייתה בולטת ביישוב וגם במדינת ישראל. בהקשר זה מעניין לעקוב אחר עמדותיה של מפא"י בשאלת העלייה שהייתה הנושא המרכזי בבניין הארץ.

דוד בן-גוריון אמר ב-1933: 'עניין העלייה אינו בא למען הציל את העולים, כי אם אנחנו רוצים בעלייה לארץ ישראל למען שהעולים יצילו את הארץ'. בקונגרס הציוני הי"ח שהתקיים באותה שנה, הוא הכריז: 'ארץ ישראל זקוקה לא למהגרים סתם אלא לחלוצים, וההבדל ביניהם פשוט: המהגר בא לקחת מהארץ, החלוץ בא לתת לארץ, לפיכך אנו

תובעים זכות בכורה לעלייה החלוצית.¹ דבריו אלה בזכותה של עלייה נבחרת לא דמו לדבריו כעבור שנים אחדות: 'היה זה משגה פטאלי ואסון היסטורי אם נוותר בשעה זו על עלייה גדולה, המונית'.² במונח 'המוני' התכוון בן-גוריון לא רק להיקף הכמותי של העלייה אלא גם להרכבה. השפעתה של מפא"י במוסדות הלאומיים משכה את תשומת הלב לרטוריקה של מנהיגיה על העלייה, שמתוכה עלה כי הם תומכים במדיניות סלקטיבית בעלייה. אבל אמירות סותרות שהם אמרו על העלייה ערפלו את התמונה. הספר שלפנינו מבהיר מה היה בפועל טיבה של מדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים, נושא מרכזי בתולדות היישוב שעדיין לא נחקר בצורה שיטתית וכוללת.

הרכבה של העלייה הרצויה ואופיה היו חלק מהדיון בתנועה הציונית מראשיתה. הם נכרכו בשאלות עקרוניות על ייעודה של הציונות: הצלה או 'גאולה'? ומה קודם למה – 'צרת היהודים' או בניין ארץ ישראל? העלייה הייתה מיסודות האידאולוגיה הציונית ועמוד התווך של הגשמתה. היא הייתה המטרה והאמצעי גם יחד בהגשמת חזונה החברתי והמדיני. מכאן נבע המתח המתמיד שאפיין את הציונות כתנועה אידאולוגית ומגשימה כאחת. לגבי הרכבה של העלייה ואופיה – סלקטיבית או סטיכית – לא הייתה הסכמה בין הזרמים השונים. אף אלה שתמכו בסלקטיביות ראוה כהוראת שעה, כאמצעי להגשמת החזון של חברת מופת בארץ ישראל. גם בין אלה ניתן למצוא אמירות סותרות בסוגיה זו שנגזרו מן העיתוי השונה ומן התמורה בנסיבות, והיו אף סתירות בדברים שנאמרו בה בעת, בייחוד מאמצע שנות השלושים ואילך, שנועדו לקהלים שונים ונאמרו בהקשרים שונים. אולם הדימוי שדבק במעצבי העלייה הציונית, ובייחוד אלה שהשתייכו לתנועה הציונית הסוציאליסטית, היה תמיכתם בעלייה סלקטיבית.

מחקרים חשובים נכתבו על מדיניות ההנהגה הציונית בארץ ישראל בשנות השלושים, אולם הם לא עסקו בכלל העלייה ובאופיה בשנות השלושים, אלא במסגרות מסוימות שלה, בעיקר בגרמניה.³ באלה נכרכה גם סוגיית הפלשתינוצנטריות שהייתה צד אחר של אותו מטבע. בשלהי 1938 אמר בן-גוריון: 'אם אדע שאפשר להציל את כל ילדי גרמניה על ידי העברתם לאנגליה, ורק מחציתם – על ידי העברתם לארץ ישראל, אני אבחר בדבר השני, כי לפנינו לא רק חשבון הילדים האלה, אלא חשבון היסטורי של עם ישראל'. אמירה זו גררה אחריה ביקורת נוקבת, אך בה ובאמירות אחרות שנאמרו באותה רוח משתקפים המתח וחוסר הישע של מנהיגי היישוב באותה עת.⁴ ההנחה שבירי הציונות

1 פרוטוקול מרכז מפא"י, 19.1.1933, ארכיון מפלגת העבודה (להלן: א"מ"ע); דוד בן-גוריון, 25.8.1933, פרוטוקול הקונגרס הציוני הי"ח.

2 פרוטוקול הנהלת הסוכנות, 11.12.1938, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ).

3 ראו, למשל, מחקריהם החשובים של יואב גלבר, מולדת חדשה: עלית יהודי מרכז אירופה וקליטתם 1933–1948, ירושלים 1990; דניאל פרנקל, על פי תהום: המדיניות הציונית ושאלת יהודי גרמניה 1933–1938, ירושלים תשנ"ד (להלן: פרנקל, על פי תהום); דורון נירדלנד, יהודי גרמניה – מהגרים או פליטים? עיון בדפוס ההגירה בין שתי מלחמות העולם, ירושלים תשנ"ו.

4 פרוטוקול מרכז מפא"י, 7.12.1938, א"מ"ע.

מצוי הפתרון לצרת היהודים הועמדה בסימן שאלה כאשר יהדות אירופה הגיעה למשבר שלא נודע כמוהו בעבר בחומרתו ובממדיו. עליית הנאצים לשלטון בגרמניה סימנה עידן חדש ברדיקליזציה של רדיפת היהודים. התמורות בשלטון בפולין, שבה נמצאה הגדולה בקהילות ישראל באירופה, שמצבה החמיר לאחר מותו של יוסף פילסורסקי (1935), גרמו לשמיטת הקרקע מתחת רגליהם של יהודי פולין, רוששה אותם והדירה אותם ממעמדם האזרחי, והפכה מאות אלפים מהם לפליטים שנדרו ברחבי אירופה רדופים על צוואר באין להם לאן להגר. מציאות זו העמידה בכל חומרתה את השאלה אם בכוחה של ארץ ישראל להיות מקלט להמוני היהודים באירופה. השאלה התחדדה עוד עקב מאמציהם של הבריטים לצמצם את העלייה במחצית השנייה של שנות השלושים, והציונות מצאה עצמה במשבר שאיים על יסודותיה. על רקע זה נאמרה ההתבטאות הקיצונית של בן-גוריון על העדפות בהצלה. לאחר השואה נודעה למושג 'הצלה' משמעות קשה עוד יותר, שלא תאמה את מושגו של דוד שטרם חווה את השואה.⁵

מעבר להערכות של המציאות הפוליטית ומשמעותה לגבי התנועה הציונית, הושפעו עמדותיהם של מעצבי מדיניות העלייה בסוכנות מלחצים ומאילווצים שבאו מעבריים שונים. הייתה זו מערכת מורכבת ורבת סתירות שעוד הסתבכה בעקבות המרד הערבי (1936-1939) והשינוי החד במדיניות ההגירה הבריטית בימים שבהם החמיר מצבם של יהודי אירופה. הלחץ הגדול שאליו נקלע היישוב נבע מרצונו להגדיל במהירות את האוכלוסייה היהודית בארץ באמצעות הגברת העלייה, ולהיענות למצוקת היהודים באירופה המחפשים בצורה נואשת מקום להגר אליו. אלה הפכו את העלייה לנושא מרכזי ורחוף, ומכאן המירוצ הגדול והכפול שבו עוסק הספר, והדיון בדבר אופיה של מדיניות העלייה הציונית הוא הלוז שבו.

משקלו של הרכיב האידאולוגי בהתפתחותו של היישוב היהודי הובלט במחקריהם של ליסק והורוביץ, בצד גורמים אחרים כמו המאבק הפוליטי המפלגתי הער באותה עת.⁶ נכון עשתה חלמיש שלא הרחיבה את הדיון בסוגיות אלה. היא התמקדה בכחינת הגורמים האחרים שהשפעתם הייתה רבה על עיצוב המדיניות הציונית.

תרומתו החשובה של הספר היא בהצגת מגוון המרכיבים שהשפיעו על עיצוב המדיניות הציונית יחד עם אילווצים שונים שהם, ולא הרטוריקה, קבעו בפועל את טיבה של העלייה. במירוצ כפול נגד הזמן עוסק בהרחבה בליבון שאלות בסיסיות, כמו תמונת המפה הפוליטית ביישוב (עמ' 40-43), המוסדות והמנגנונים שעסקו בפועל בעלייה (עמ' 73-88), זהותם של קובעי המדיניות והאוריינטציה שלהם, ודרך עיצובה של מדיניותם

5 לוויכוח על עמדת בן-גוריון ראו, טוביה פרילינג, חץ בערפל: דוד בן-גוריון, הנהגת היישוב ונסיגות הצלה בשואה, באר שבע 1998, כרך ב, עמ' 922-928; אניטה שפירא, 'פוליטיקה וזיכרון קולקטיבי: הוויכוח על אודות "ההיסטוריונים החדשים"', יהודים חדשים יהודים ישנים, תל-אביב 2003, עמ' 33-30.

6 דן הורוביץ ומשה ליסק, מישוב למדינה, תל-אביב 1977.

תוך הצגת שיקולים וחלופות שנבעו מגורמים שונים (עמ' 49-72). הדיון בנושאים אלה לא היה מלא אלמלא הוצגו משמעותו של השלטון הבריטי וכוחו, שהרי היישוב לא היה ישות ריבונית עצמאית היכולה לקבוע את המדיניות כראות עיניה. מי שקבע בפועל היו שליטי הארץ, הבריטים, ומכאן משקלם הגדול בקביעת מהלך העלייה וטיבה. בירורים אלה מוליכים למטרת המחקר – בחינת השפעתם בפועל של הגורמים השונים על זרם העלייה, על גודלה ועל הרכבה.

חלמיש מציגה את הדיונים האלה בשני הקשרים: ראשית, מדיני חיצוני שבמוקדו המדיניות הבריטית כלפי העלייה והתמורה שחלה בה במחצית השנייה של שנות השלושים. בהקשר זה מעניינת השאלה מה הניע את הבריטים לאפשר את העלייה הגדולה במחצית הראשונה של שנות השלושים, כאשר בארבע שנים (1933-1936) עלו כ-165,000 יהודים, והיישוב היהודי גדל פי שניים, מ-175,000 ל-340,000 נפש. סביר להניח שבצד שיקולים שנעשו בלונדון, הייתה גם לנציב העליון ארתור ווקופ וליחסו כלפי היישוב השפעה על ממדי העלייה הגדולים.⁷ במחצית השנייה של שנות השלושים ההסלמה בקונפליקט היהודי-ערבי, ושיקולים שנבעו מאינטרסים אימפריאליים של הבריטים ומעמדותיהם של קובעי מדיניותם, גרמו לשינוי חד במדיניות ההגירה של הבריטים. שיאה היה בפרסום הספר הלבן (מאי 1939), כאשר היישוב עמד חסר אונים מול הבריטים.

בצד הגורם החיצוני נודעה חשיבות רבה להיבט המדיני הפנימי: יחסי הכוחות בתוך ההסתדרות הציונית ומשקל המפלגות בעיצוב המדיניות ובביצועה. פרק מיוחד הוקדש בספר לביורר השיקולים שהנחו את קובעי המדיניות בקביעת הכללים והעקרונות והתמורות שחלו בהם (פרק רביעי). בשתי הזירות, החיצונית והפנימית, נועד מקום חשוב להשפעתה של המציאות המשתנה על הערכות, על שיקולים ועל החלטות של הנהלת הסוכנות בפרקי זמן שונים במהלך העשור, והם שקבעו בפועל את עמדתם בשאלת אופיה של העלייה.

כאמור, בשנות השלושים חלו תמורות בהוראות הבריטים לגבי כל אחת מקטגוריות העולים. נכון עשתה חלמיש שלא תיארה את העלייה ותמורותיה לפי הסדר הכרונולוגי, אלא בחנה כל אחת מהקטגוריות בנפרד, ובמסגרת זו ציינה את התמורות שחלו בכל אחת מהן במהלך השנים. כדי להוכיח מה היה אופיה של העלייה, תופס מקום חשוב הדיון ב'עלייה העוברת' ובהרכבה, שהרי בה ניתן היה ליישם את תפיסתם האידאולוגית ואת עמדותיהם של קובעי המדיניות הציונית אשר לתנועת העבודה היה בה מקום דומיננטי, וכן מאחר שבקטגוריה זו ניתן להנהלת הסוכנות חלק גדול יותר בניווט ובשליטה עליה מאשר לגבי עולים מקטגוריות אחרות, היא זכתה בדיון לטיפול נרחב בספר (עמ' 126-189).

7 גבריאל שפר, 'סיר ארתור ווקופ וה'נוטבלים' הערבים והיהודים', קשת, חוב' נא (1971), עמ' 145-160.

בין הקבוצות האחרות ניתן מקום מרכזי ל'עליית בעלי הון' (עמ' 220-269), שחשיבותם הייתה במישור הכלכלי בייחוד בעתות של שפל כלכלי שפקדו את היישוב בשנות השלושים. גודלה של העלייה של בעלי ההון ביחס לקטגוריות אחרות של עולים עשוי להפתיע, לכאורה, מאחר שבין קובעי המדיניות הציונית היה משקל מכריע לראשי תנועת העבודה. אלא שדווקא הדיון בקטגוריה זאת של עולים מחזק את העובדה שהשיקולים של מנהיגי היישוב לא נבעו רק ממניעים אידאולוגיים. להיבט הכלכלי היה משקל חשוב גם בעבור מי שבניין הארץ והבית הלאומי היה משאת נפשם. הדיון בסוגיה זו מבליט את כוחה של ממשלת המנדט ואת שיקוליה בקביעת מדיניות העלייה בפועל. השיקול הכלכלי הלם את המדיניות הבריטית, ולכן הוסבה אליו תשומת לב מיוחדת. על רקע זה ננקטו ביישוב אמצעים לעידוד עלייתם של בעלי הון (כמו בהסכם ה'העברה'-ה'טרנספר' ובחווה ה'חליפין'-ק'לירינג'). ביוזמה זו לקחו חלק ארתור רופין וחיים ארלוזורוב, שפעלו גם להקלת קליטתם בארץ של יהודי גרמניה, והקימו בסוכנות היהודית את המחלקה ליישוב יהודי גרמניה. חלמיש מייחדת פרק לעלייה בקטגוריה של 'קרובי משפחה', עולים שקרובי משפחתם הם תושבים ותיקים בארץ, הרוצים ומסוגלים לקלוט אותם. גם בכללים של עליית ה'קרובים' חלו תמורות במחצית השנייה של העשור עקב השינוי במדיניות הבריטית (עמ' 268-301). בכל אלה מצטיירת ההשפעה הדומיננטית של הבריטים על גודלה של העלייה בשנות השלושים ועל הרכבה.

בין קבוצות העולים שבוחנת חלמיש ניתנה תשומת לב מעטה ל'עליית הנוער', על אף ייחודה וחשיבותה הסגולית במכלול העלייה. בנתונים שבספר מופיעה עליית הנוער במסגרת קטגוריה B, שהתייחסה לעליית תלמידים (עמ' 47), בעוד עליית הנוער, אשר החלה לפעול בשנת 1934, הייתה מפעל חלוצי וייחודי במובנים רבים. לראשונה בתולדותיה נטלה על עצמה ההסתדרות הציונית את האחריות להעלאתם של נערים צעירים ונשאה בעול קיומם וחינוכם משך שנים אחדות עד שהתבגרו, על כל הנטל הארגוני והכלכלי הכרוך בכך. מפעל עליית הנוער היה ייחודי גם במסגרת שבה פעל: הוא הוקם לאחר משא ומתן אינטנסיבי עם הבריטים, שהסכימו להעניק לעליית הנוער רישיונות עלייה מחוץ למכסת העולים הרגילה. עליית הנוער זכתה לסיווג מיוחד, B iii, במסגרת קטגוריית התלמידים, שבה נכללו גם תלמידי ישיבות ומי שהתקבלו למוסדות החינוך הגבוה, בעיקר לטכניון ולאוניברסיטה העברית בירושלים. תלמידים זכו ברישיונות עלייה רק לאחר שהתקבלו ללימודים במוסדות החינוך, ובתנאי שקיומם בארץ הובטח מבחינה כלכלית, תנאי שהקשה על רבים לעלות בקטגוריה זאת. גם לגבי עליית הנוער דרשו הבריטים שיימצאו מוסדות חינוך שיקלטו אותם והבטחה לתשלום מראש על לימודיהם ועל הוצאות קיומם בארץ. אלא שראשי עליית הנוער קיבלו את ערבותה של ההסתדרות הציונית עבור תשלומי הנערים, וערכו מגביות ברחבי תבל למימון הלימודים ועלות הקיום של בני הנוער שעלו במסגרתה. כך יכלו לעלות רבים שהוריהם היו חסרי אמצעים או שהתרוששו עקב גזירות הנאצים. הבריטים קבעו גם את טווח הגיל של הנערים בעליית הנוער: 15-17. חלמיש

מציינת כי הבריטים התנגדו להרחבת עליית הנוער לארצות אחרות לבר מגרמניה (רק לאחר ה'אנשלוס' הם נעתרו והתירו עליית בני נוער גם מאוסטריה). הם קבעו גם כי בני הנוער שיגיעו לגיל 18, מספרם ייגרע ממכסת הסרטיפיקטים של העלייה העובדת. באורח פרדוקסלי הקבוצה שבה נשמרה בקנאות מדיניות העלייה הסלקטיבית הייתה בעליית הנוער, אף שבמסגרת הגבלות הגיל שהטילו הבריטים ניתן היה להביא כל נער או נערה שעבורם הובטח תשלום. הגישה הסלקטיבית בעליית הנוער באה לביטוי מיוחד במיון הרפואי הקפדני של המועמדים לעלייה. ד"ר פריץ נואק, המפקח הרפואי של הוועד הלאומי והרופא המייעץ של עליית הנוער, שיגר חוזרים למארגני העלייה כל משך פעילותה בשנים 1934-1938. הוא פירט בהם את סוגי הבדיקות ואת רשימת המחלות שימנעו עליית נערים. אלה כללו 'גוף שמן או רזה במידה ניכרת. או קוצר ראייה במדרגה גבוהה', וכן מחלות פוטנציאליות בשל גורמי תורשה העלולות לפקוד נערים. הוא הורה 'לחפש ביחוד גורמים של סבל ירושה מבחינה רוחנית'. ד"ר נואק נימק את הצורך במיון רפואי קפדני בכך שבני הנוער נועדו רובם להישלח לקיבוצים:

ההצלחה שהייתה לעליית הנוער עד עכשיו, מבוססת במידה גדולה על העובדה כי בחירה זו נעשתה בדיוקנות ובוזהירות רבה. [...] יש להביא בחשבון כי על הצעירים לעבור לא רק על תקופת ההתבגרות אלא גם על חבלי ההסתגלות לסביבה זרה, לאקלים חדש ולתנאי עבודה קשים ועליהם כעבור שנתיים להרוויח את לחמם בחקלאות כאנשים עובדים. הדבר הזה אפשרי רק לאנשים בריאים וחזקים. [...] ישנה סכנה שהם יהפכו לאלמנטים בלתי פוריים [...] לכן צריכים לשמור על הצעירים לפי היכולת מרוע הגורל בחיים ע"י [על ידי] בחירה גופנית ונפשית מדוקדקת.⁸

חשיבותה של עליית הנוער בלטה בסוף שנות השלושים, שכן לא חל עליה הצמצום שקבעו הבריטים במכסות העלייה שקצבו, ובהנהלת הסוכנות ביקשו לנצל זאת להגדלת מספר העולים מחוץ למכסה הקטנה שהקצו הבריטים. יצחק גרינבוים, אליהו דובקין ואליעזר קפלן תבעו בשיבת הנהלת הסוכנות להרחיב את מסגרת עליית הנוער ולפרוץ את הכללים שלפיהם היא פעלה. הם הציעו להעלות את הגיל המקסימלי בעליית הנוער ולהביא לארץ אלפי צעירים למעלה מגיל 18.⁹ הנרייטה סאלר התנגדה לעקיפת ההסכמים עם הבריטים ועוררה עליה את זעמם של חברי הנהלת הסוכנות, ובהם שהציעו להעבירה מכהונתה בראש עליית הנוער בשל מדיניותה. יש בכך חיזוק נוסף לטיעון של חלמיש על

8 מכתב ד"ר נואק לוועד המיוחד לעליית הנוער ברומניה, בוקרשט, 18.9.1938, המרכז לתיעוד של עליית הנוער.

9 מכתב משה שרתוק לחיים וייצמן, 21.6.1938, אצ"מ, S6/3339; פרוטוקול מרכז מפא"י, 7.12.1938, אמ"ע; דבורה הכהן, עליית הנוער 1933-1945 (מחקר שטרם פורסם).

המדיניות הבלתי סלקטיבית שקידמה הנהלת הסוכנות. בסופו של דבר תכניתם לא יצאה לפועל משום שהבריטים איימו כי פריצת המסגרת של עליית הנוער תביא לביטולה.

הוספת אלפי סרטיפיקטים לעליית הנוער בשנים 1938-1939 הייתה תוספת רבת ערך לעלייה באותן שנים, וחשיבותה גדלה במיוחד כשמכסת הסרטיפיקטים הכללית צומצמה. עקב כך הלך ועלה לקראת סוף העשור משקלה של עליית הנוער בקרב יתר קבוצות העולים. עיון בנתוני העלייה מגלה כי בשנת 1939 עלה מספר הנוער העולה על פני אלה שבאו במכסת העובדים ובקטגוריות האחרות (לכר מבעלי הון). חלקה של עליית הנוער בעלייה גדל מכעשרה אחוזים בשנת 1937 ל-26 אחוז מכלל העולים בשנת 1939, בעוד חלקה של העלייה העוברת ירד בשנת 1939 ל-18 אחוז. עד פרוץ המלחמה עלו במסגרת עליית הנוער כ-5,000 נערות ונערים, רובם הגדול מגרמניה ומיעוטם מאוסטריה ומארצות אחרות. חשיבותו הרבה של מפעל זה אינה נמדדת רק במספר בני הנוער שעלו בשנות השלושים, אלא בהנחת התשתית למערכת קליטה נרחבת שבהמשך דרכה בשנות הארבעים נקלטו בה רבבות ילדים ובני נוער ניצולים שבאו בימי השואה ואחרי המלחמה, ומצאו בעליית הנוער את ביתם. דרכי התנהלותה של עליית הנוער, שחייבה עליית סלקטיבית שעה שגישה זו לא הייתה מקובלת על אחרים מקובעי המדיניות, מאירה פן נוסף במערכת המסובכת שבה ניווטה הנהלת הסוכנות את דרכה. בעליית הנוער חדלה לפעול המדיניות הסלקטיבית רק משנת 1939 ואילך, מכורח הנסיבות.

בפרק האחרון של הספר נבחנת שאלת טיבה ואופיה של העלייה בשנות השלושים לאור המקורות והנתונים שהוצגו לאורך המחקר (עמ' 412-448). במוקד העניין לא עומדת השאלה אם צווים אידאולוגיים הם שהנחו את מדיניות העלייה ואת הרכבה, אלא הצבעה על הגורמים שהשפיעו בפועל על עיצובה, שבהם מצוי המענה לשאלה אם מדיניות העלייה הייתה בפועל סלקטיבית או סטיכית. מסתבר שבפני קובעי המדיניות הציונית לא עמדה האפשרות של קביעת איכות העולים והעדפתם על פני אחרים, משום שהשליטה בעלייה לא הייתה בידי ההסתדרות הציונית אלא בידי ממשלת המנדט, וזו העדיפה בעלי הון, בהתאם למדיניות שביסודה הונח עקרון 'כושר הקליטה הכלכלי'. כך אירע שבעלי הון היו יותר ממצית העולים (טבלה, עמ' 47). הסתבר כי אף הסמכות היחידה שניתנה לסוכנות היהודית, שהתייחסה לעליית העובדים, הייתה מוגבלת וחלקית, מאחר שהכללים על פיהם התנהלה העלייה וממדיה נקבעו בלעדית על ידי הבריטים. הם שקבעו את גודלה ואת מספר הסרטיפיקטים שניתנו בקטגוריה זו, והם שהשפיעו גם על הרכבה – טווח הגילים, היחס המספרי בין המינים, דרישות ההכשרה המקצועית והניסיון הנדרש בעבודה.

מקורו של מיתוס העלייה הסלקטיבית נעוץ במידה רבה בחלוקת הסרטיפיקטים לפי מפתח מפלגתי, ומאחר שהמפלגה הדומיננטית בהנהלת הסוכנות הייתה מפא"י, הוטחו בה האשמות שמדיניות העלייה נבעה ממניעים פוליטיים ואידאולוגיים משלה. הטענות שנשמעו בשעתו, וגם לאחר שנים, תרמו ליצירת הדימוי של עלייה נבחרת, וייתכן שהדימוי

הזה חוזק גם על ידי הגרעין האיראליסטי שנמצא בין רבבות העולים ושהותיר את רישומו מעבר לכמותו. הרטוריקה נראתה לעתים קובעת יותר מן המציאות העובדתית. מסקנת מחקרה של חלמיש, שהעלייה בפועל לא הייתה סלקטיבית בשנות השלושים, נשענת על מגוון הנמקות המציגות את מכלול הגורמים שקבעו את אופיה ואת הרכבה של העלייה. יואב גלבר אף הרחיק לכת וטען כי משך כל תקופת המנדט לא הייתה ביישוב מדיניות של עלייה סלקטיבית.¹⁰

שנות השלושים היו עשור מלא תהפוכות בתולדות יהודי אירופה ובהתפתחות היישוב בארץ ישראל, והעלייה הייתה בו עניין מרכזי ורב חשיבות. עד כה לא נכתב מחקר מקיף ושיטתי שהתמקד בעלייה בתקופה זו, וספרה של חלמיש ממלא חסר זה. ערכו הרב של במירוץ כפול נגד הזמן הוא בתיעוד הנרחב והקפדני של העלייה, המתבסס על מקורות מגוונים. גם בדרך עריכתו והגשתו משכילה המחברת להוביל את הקורא במבוך המסובך של פרשת העלייה, שהייתה מורכבת ורבת תמורות. ספר זה מצטרף לסוגה החשובה של מחקרי היסוד בתולדות היישוב, ומזמן מידע בסיסי ומקיף המזכה את חוקרי התקופה על היבטיה השונים.

10 יואב גלבר, 'מ"אל תעלו!' עד חוק השבות: לבטים ותמורות בגישה הציונית לעלייה, בתוך: דבורה הכהן (עורכת), קיבוץ גלויות, עלייה לארץ ישראל: מיתוס ומציאות, ירושלים תשנ"ח, עמ' 249-284.